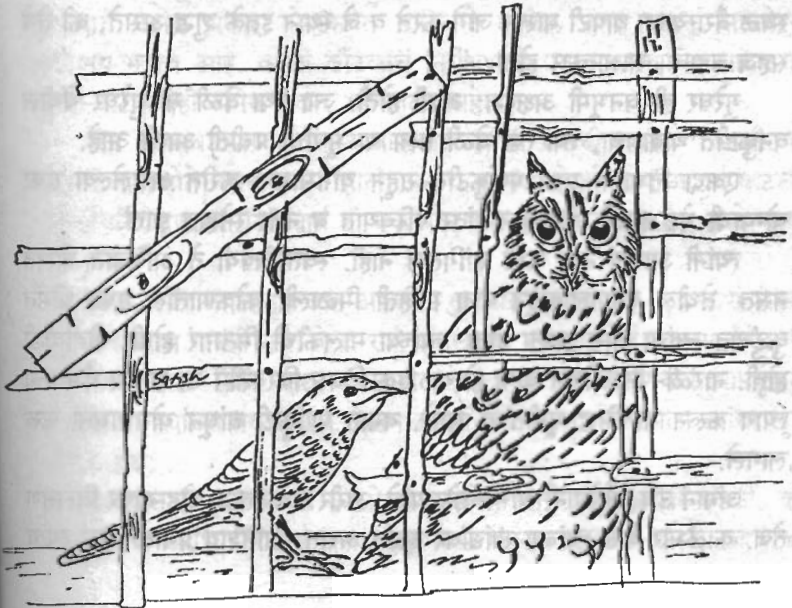

१८. निसर्ग आणि योगसिद्धी

१९६० साली मी पुणे जिल्ह्यातील वडगाव मावळ इथं वनाधिकारी होतो. लोणावळा माझ्या कार्यक्षेत्रात येत होतं. कैवल्यधाम इथं योगविद्या शिकविणाऱ्या जोशी सरांची ओळख योगायोगानं झाली. तिथल्या परिसरात लावण्यासाठी त्यांना नर्सरीतील रोपं हवी होती. म्हणून मुद्दाम ते वडगावला मला भेटायला आले होते. या परिचयानंतर मी कामानिमित्त लोणावळा इथं गेलो, की जोशी सरांची भेट घेण्याची संधी वाया दवडीत नसे. तिथं गेलो, की एका वेगळ्या जगात आल्याचा अनुभव येई.

एके दिवशी मी त्यांना विनंती केली,

‘सर, मला योगविद्या शिकवाल का?’

त्यावर ते म्हणाले,

‘तुमच्यावर देवाची कृपा झाली, की तुम्ही ती आपोआपच शिकाल. ती वेळ अद्यापि आलेली नाही!’

वनाधिकारी मांस आणि मद्य यांचं सेवन करतात, म्हणूनही कदाचित ते मला योगसाधनेसाठी योग्य समजले नसावेत. अर्थात यात त्यांचं काही चुकलं नव्हतं.

मद्य तर मी घेत नव्हतोच. मात्र या प्रसंगानंतर मी हळूहळू शाकाहाराकडं वळलो.

काही वर्षांनी माझी बदली पुण्याला वनसंशोधन केंद्रात झाली. महाबळेश्वर, पाचगणी आणि गुरेघर इथं आमची उप वनसंशोधन केंद्रं होती. त्यामुळं दरमहा इथं एक-दोन वेळा जावं लागे.

गुरेघरला आमचं मोठं नावाजलेलं संशोधन केंद्र होतं. गुरेघर म्हणजे गुरुगृह. गुरुगृहाचं गुरेघर कसं झालं, हे कोणालाच माहीत नव्हतं. मात्र प्राचीन काळापासून ती सिद्धभूमी म्हणून प्रसिद्ध आहे. अशा सिद्धभूमीचं ज्ञानेश्वरीमध्ये सहाव्या अध्यायात वर्णन केलं आहे :

‘जेथे समाधान लाभावे, म्हणून बसले असता येथून हलूच नये, असे वाटावे, जेथे संतजनांची वसती असल्यामुळे संतोषाची पुष्टी होते, ज्या स्थानाकडे सहज वळले असता नास्तिकाच्या मनी देखील तपश्चर्येसाठी बसण्याची इच्छा होते, जे स्थळ वैराग्याला थापटी मारून जागे करते व जे स्थान इतके शुद्ध असते, की तेथे सहज ब्रह्माचा साक्षात्कार होतो...’

गुरेघर ही वनभूमी अक्षरशः अशी होती. ज्या ज्या वेळी मी गुरेघर येथील वनकुटीत थांबायचा, त्या त्या वेळी मला या भूमीची प्रचीती आली आहे.

एकदा तिथल्या एका पर्णकुटीत राहून योगसाधना करित असलेल्या एका योग्याची भेट झाली. भेटीचं रूपांतर परिचयात व नंतर स्नेहात झालं.

त्यांनी आपलं नाव कधी सांगितलं नाही. स्वतःविषयी ते अजिबात बोलत नसत. तेथील वनपालाकडून मला माहिती मिळाली. कोकणातील एका श्रीमंत कुटुंबात त्यांचा जन्म झाला होता. त्यांच्या मालकीची मिठागरं होती. शेतीवाडी होती. नारळी-पोफळीच्या बागा होत्या. एक दिवस विरक्तीनं या साऱ्या वैभवाचा त्याग करून या सिद्ध-भूमीत ते आले. वनात पर्णकुटी बांधून योगसाधना करू लागले.

अंगानं उंच, गोरेपान, घाऱ्या डोळ्यांचे, शरीर सडपातळ, चेहऱ्यावर विलक्षण तेज. काळेभोर केस त्यांच्या खांद्यांवर रुळत असत. अतिशय प्रभावी असं त्यांचं

व्यक्तिमत्त्व होतं. त्यांच्या रोजच्या साधनेत व्यत्यय न आणता मी त्यांची अधून मधून भेट घेई. एखादा तास त्यांच्या सहवासात काढी.

गुरेघर वनसंशोधन केंद्राभोवती सदाहरितपर्णी वृक्षांचं सुंदर, घनदाट अरण्य होतं. मी रोज पक्षिनिरीक्षणासाठी या वनातून फेरफटका मारी. पक्षिनिरीक्षणाबरोबर मला कीटकसृष्टीविषयीही अतिशय जिज्ञासा आणि कुतूहल होतं. दोन झाडांच्या बुंध्याला उंचावर महाकाय जाळीत देवकोळी मध्यावर बसलेला दिसायचा. त्याच्या जीवनक्रमाविषयी मी संशोधन करीत होतो. त्याच्या निरीक्षणात माझे तासन् तास आनंदात कसे निघून जात, हे मला कळत देखील नसे.

एकदा मी दुर्बिणीतून त्या कोळ्याचं निरीक्षण करीत होतो. भली थोरली जाळी. मध्यावर हिरव्या, पिवळ्या आणि काळ्या मिश्र रंगाचा कोळी.

मी तासन् तास निरीक्षणात ध्यानमग्न झालेला दिसे. ध्यानधारणा साध्य होण्यासाठी योगविद्येत शिस्त सांगितली आहे. त्या शिस्तीनं जात असता तुम्ही ध्यानात जालच, असं नाही, ते सहज घडावं लागतं. जशी आपल्याभोवती रंगीबेरंगी रानफुलं फुलत असतात, तशी माझ्या बाबतीत ही क्रिया सहज घडत असे.

मग आठवू लागलो, की आपल्यावर देवाची कृपा कधी झाली? मन एकाग्र करण्याचे अनेक प्रकार योगक्रियेत सांगितले आहेत. त्यात त्राटक साधनेला अतिशय महत्त्व आहे. कोळी-कीटकांचं निरीक्षण हे एक प्रकारचं बिंदू-त्राटकच. अग्नी-त्राटकाचेही अनेक प्रकार सांगितले आहेत.

मला लोणावळ्याच्या कैवल्याधामातील जोशी सरांची आठवण आली. ते काय म्हणाले होते, याचं स्मरण झालं. अन् या साऱ्या योगायोगाचं आश्चर्य वाटलं. वन्यजीवनिरीक्षणाच्या निमित्तानं मी एक प्रकारची योगसाधनाच करीत होतो, तर.

अनेक वेळा जंगलातून जात असताना वाहनात बिघाड होई. पुढं जाणं शक्य नसे. जवळपास गावही नसे. तेव्हा रात्री जंगलातच मुक्काम होई. माझ्या बॅगेत मी मेणबतीचा साठा ठेवी. दाट जंगलातील आतल्या भागातील वनविश्रामगृहात थांबलो, तर त्यांच्या प्रकाशातच लेखन-वाचन करी. अशा वेळी मला त्यांचा खूप उपयोग होई.

अरण्यात जिकडं तिकडं काळोख पसरलेला असे. शांतता तर इतकी, की माझेच श्वास आणि निःश्वास मला ऐकू येत. मधूनच एखाद्या रानटी श्वापदाची

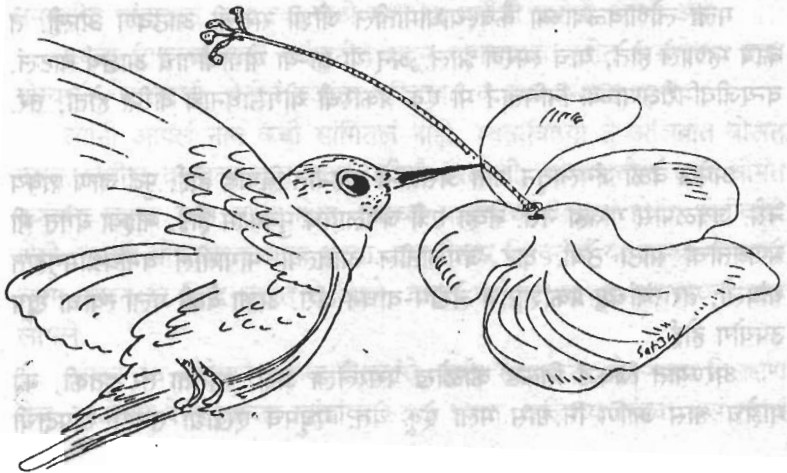
चाहूल लागे. ती जवळ येऊ नयेत, म्हणून मी पाला-पाचोळा जमवून, आगोटी पेटवून देई. ती रात्रभर धुमसत पेटत राही.

झाडाच्या बुंध्याच्या आडोशानं मेणबत्ती पेटवून मी ती जमिनीवर ठेवी आणि तिथं बसल्या बसल्या ज्योतीकडं स्थिर दृष्टीनं पाहत असता मन एकाग्र होई. एक विलक्षण अनुभव येई. मी कुठं आहे, याचा विसर पडे. उजाडल्यावर मी पुन्हा वाटचाल करू लागे.

वनविश्रामगृहातील 'फायर प्लेस' मला खूप आवडत होती. जंगलात अति थंडी पडली, की मी या 'फायर प्लेस' समोर शेत बसे. त्या वेळी माझी दृष्टी मी त्या अग्नीवर एकाग्र करी. हा एक अभूतपूर्व अनुभव असे. जळत असलेल्या मंद अग्नीकडं पाहता-पाहता असं वाटे, की आपणाला पुनर्जन्माच्या आठवणी होऊ लागतात, की काय!

रोज पहाटे उठून वनविश्रामगृहाच्या व्हरांड्यात बसून जंगलाकडं तसेच, आकाशाकडं पाहत बसण्याचा माझा छंद होता. अशा वेळी कित्येकदा समोर शुक्राची चांदणी चमकताना दिसे. त्या नक्षत्रावर मी ध्यान लावी. या तारा त्राटकामुळं जंगलातील पहाटेच्या सौंदर्याचा गूढ अनुभव येई.

सूर्योदयापूर्वी मी जंगलात फिरायला निघे. जिकडं तिकडं विलक्षण शांत असे. श्वासोच्छ्वासाद्वारे हवेतून मुबलक ओझोन वायू मिळे. मी दीर्घ श्वास घेऊन माझी फुफ्फुसं प्राणवायूनं भरून टाकी. शुद्ध रक्त हृदयाकडं वाहत राही. या क्षणाचा अनुभव अपूर्व असे.

समोर सूर्याचं तांबडं बिंब डोंगराआडून वर वर येताना मी त्याकडं डोळे भरून पाहत राही. नंतर डोळे मिटून मनात चिंतन करी :

‘हे दिनमणी, आता तुझी ऊर्जाशक्ती माझ्या पंचप्राणांत वाहू दे.’
एक विलक्षण ऊर्जास्रोत माझ्या दिशेनं वाहत असल्याचा अनुभव येई. हे सूर्य-त्राटक मला दिवसभर कार्यप्रवण आणि निर्मितिक्षम ठेवी.

माझे अनेक सहकारी वनाधिकारी मला म्हणत,
‘तुम्ही पहाटे उठून जंगलात पक्षिनिरीक्षणाला जाता. यामुळं काय फायदा होतो? निरीक्षणाला सूर्योदयानंतरही जाता येतं...’

मी मनात म्हणत असे,
‘पहाटे मी फक्त पक्षिनिरीक्षण थोडंच करतो! आणखी किती तरी मौलिक क्रिया या सृष्टीत घडत असतात. त्या साऱ्यांचा मी साक्षी असतो. अंधार कसा चोरपावलांनी निघून जातो अन् प्रकाशाचे पंख पसरवीत तो दिनमणी कसा येतो, त्याचं ते दिव्य आगमन तुम्ही कधी अनुभवलं आहे काय? सूर्योदयानंतर उठल्यावर तुमचं आयुष्य क्षणाक्षणांनी कमी होत नाही काय?’

कधी मी पर्वताच्या शिखरावर उभा असे. समोर घनदाट अरण्य पसरलेलं. ज्या वृक्षाचा मला अभ्यास करायचा असे, त्याच्या शेंड्याकडं ध्यान लावी. त्याच्याशी संवाद साधण्याचा प्रयत्न करी. त्या वृक्षातून एक अज्ञात प्रवाह माझ्या दिशेनं वाहत असल्यासारखं वाटे. सारा वृक्षच माझ्यासमोर उभा ठाकून हितगुज करू लागे.

महाभारतात भृगु ऋषी आणि भारद्वाज ऋषी यांच्यांतील वृक्षांविषयी झालेला संवाद आठवला. भृगु ऋषी म्हणतात,

‘पंचमहाभूतांनी व त्यांच्या गुणांनी सगळी सृष्टी व्यापलेली आहे.’
त्यावर भारद्वाज शंका घेऊन विचारतात,
‘वृक्षांच्या ठिकाणी हे पंचधातू म्हणजे पंचमहाभूतं व त्यांचे गुण हे दिसून येत नाहीत. वृक्षांना दिसत नाही, ऐकू येत नाही. ते वास घेऊ शकत नाहीत. म्हणून वृक्ष-वनस्पती पंचभौतिक आहेत, असं कसं म्हणता येईल?’

भारद्वाजांच्या या प्रश्नावर भृगूंनी उत्तर दिलं,
‘उष्णतेमुळं व फार थंडीमुळं ही वनस्पतींची पानं, फळं, फुलं, त्वचा ही ग्लान-म्लान होऊन जातात. म्हणून त्यांना स्पर्शज्ञान असलंच पाहिजे.

‘वादळी वाऱ्याचा गोंगाट व विजेचा कडकडाट यांच्यामुळं झाडांची फळं व

फुलं भंगून जातात. त्यामुळं झाडांना कान असून, त्यांनी ती ऐकत असली पाहिजेत.

‘वेली वृक्षांना वेष्टितात व सर्वत्र संचार करताना दिसतात. त्यांना दृष्टी असल्याशिवाय मार्ग कसा दिसेल? म्हणून वृक्षांना दृष्टी असली पाहिजे.’

‘सुगंधी वासाच्या द्रव्यांनी व धुरांनी झाडं निरोगी होऊन त्यांना फुलांचा बहर येतो. म्हणून वृक्षांना घ्राणेन्द्रिय अवश्य असलं पाहिजे.’

‘आपल्या पायांनी वृक्ष पाणी पितात. त्यांना काही रोग झाल्यास इतर द्रवपदार्थ पिऊन ते व्याधीचा प्रतिकार करू शकतात. यावरून वृक्षांना रसेनेन्द्रिय असलं पाहिजे.

‘त्याचप्रमाणे वृक्ष जे पाणी व इतर द्रव ग्रहण करतात, ते पाणी किंवा ते द्रव अग्नी म्हणजे सूर्यप्रकाश व वायू यांच्या साहाय्यानं पचवून टाकतात. वृक्षांनी घेतलेला आहार असा पचल्यामुळं त्यांच्या ठिकाणी स्नेह म्हणजे तुकतुकीत कांती व वृद्धी किंवा वाढ ही दिसून येतात.’

या सर्व गोष्टींवरून भृगु ऋषी असा निष्कर्ष काढतात : वृक्ष सुखदुःखं अनुभवतात. कापले असतानाही वाढतात, म्हणून वृक्षांमध्ये जीव आहे. ते अचेतन नाहीत, असं स्पष्ट होतं.

पीटर टाम्पकिन यांच्या ‘द सीक्रेट लाइफ ऑफ प्लांट्स’ या लक्षणीय ग्रंथात आधुनिक वनस्पतिशास्त्रज्ञांनी प्रयोग करून भृगुऋषींची गृहीतं सत्य असल्याचा उल्लेख केला आहे.

एके ठिकाणी असे म्हटलं आहे की, वन्य प्राणी हे सिद्ध जीव आहेत. परंतु मानवाला योगक्रियेद्वारे प्रयत्नानं सिद्धी प्राप्त करून घ्यावी लागते. म्हणून सुमारे नव्वद टक्के योगासनांची नावं ही पशुपक्षांच्या नावांवरून घेतली आहेत. सिंहमुद्रा, मयूरासन, हंसासन, क्रौंचासन, भुजंगासन, मकरासन, कूर्मासन, मत्स्यासन, शलभासन, इत्यादी. ही नुसतीच आसनांची नावं नाहीत, तर त्याबरोबर त्या त्या पशुपक्षांच्या आणि इतर जीवांच्या स्वाभाविक गुणधर्मांचाही त्यात विचार केलेला आहे.

यासाठी वन्य जीवांच्या आचरणाचं त्यांच्या नैसर्गिक निवासस्थानात जाऊन सूक्ष्मपणं निरीक्षण करणं आवश्यक आहे. एखाद्या शांत गिरिस्थानात स्वस्थपणं वृक्षाच्या सावलीत विसावलेला सिंह तुम्ही कधी पाहिला आहे काय? सहज उघडलेला जबडा, त्यातून किंचित बाहेर आलेली लसलसती जीभ आणि मुद्देवर क्षणोक्षणी होणारी हालचाल ही त्याची स्वाभाविक आनंद देणारी स्थिती आहे.

तुम्ही सिंहाची गर्जना कधी ऐकली आहे काय? त्या आवाजात एक प्रकारची जादू असते. सारं प्राणिजगत स्तब्धपणे तो आवाज ऐकत असतो.

त्याचंच अनुकरण आपण सिंहमुद्रेत केलं आहे. यात जीभ लवचीक बनते, घसा आंबण्याची व आवाज फाटण्याची प्रवृत्ती कमी होते. गायक, नट, प्राध्यापक इत्यादीकांना या मुद्रेचा अभ्यास फलदायी होतो. आवाजात एक प्रकारचा गोडवा आणि आकर्षकपणा येतो.

जसा सिंह प्राण्यांचा राजा, तसा मोर पक्ष्यांचा राजा. पक्ष्यांत मोर हा सौंदर्याचं प्रतीक आहे. मयूरासनाच्या अंतिम स्थितीत पूर्ण शरीर दोन्ही हातांवर तोलून धरलं जातं. ही स्थिती उघडलेल्या पिसाऱ्याचा शरीराचा मागील भाग तोलून धरणाऱ्या मोराप्रमाणं दिसते. संस्कृतात मोराला 'भुजंगभुक्' म्हटले आहे. म्हणजे नागासारखा विषारी सर्प तो सहज पचवू शकतो. मयूरासनाचा नित्य व दीर्घ अभ्यास करून या आसनाचा स्वामी झालेला योगी जहाल विष देखील पचवू शकतो. तसेच, त्याचा नित्य अभ्यास करणाऱ्या व्यक्तीला कठीण पदार्थ पचविण्यासाठी जठराची शक्ती प्राप्त होते.

फुफ्फुसं, हृदय, पित्ताशय आणि मांसपेशी, इत्यादी अवयवांचं आरोग्य उत्तम असल्यानं सापाला दीर्घायुष्य प्राप्त झालं आहे.

'चरक' आणि 'सुश्रुत' या आयुर्वेदीय ग्रंथांत 'आयुष्कामीय' नावाचा अभ्यास आहे. स्वतःच्या इच्छेनुसार आपलं आयुष्य कसं वाढविता येईल, याचा उपाय या आचार्यांनी सांगितला आहे. दीर्घ आयुष्याची कामना असलेल्या पुरुषाला खास प्रकारच्या कुटीत ठेवून विशिष्ट प्रकारची औषधं त्याला दिली जातात. या उपचारामुळं त्याचे सर्व केस, दात आणि नखं गळत जातात. त्वचा देखील झडून जाते. काही काळानंतर ह्या सर्व गोष्टी पुन्हा नव्यानं येतात. अशा रीतीनं तो तरुण होतो. शरीर म्हातारं होऊ लागलं, की परत ही प्रक्रिया केली जाते आणि त्याला पुनश्च तारुण्याचा लाभ होतो. त्याचा कायाकल्प होतो.

साप आपल्या शरीरावरची कात वेळोवेळी टाकतो. कात टाकल्यावर सर्प काहीसा तल्लख आणि तरुण दिसू लागतो. सापाची फुफ्फुसं आकारानं लांब असतात. त्यामुळं त्याला त्यात भरपूर हवा भरता येते. ती बाहेर सोडण्यासाठी त्याला बराच वेळ लागतो. सापाचा श्वास आणि निःश्वास ह्या दोन्ही क्रिया प्राणायामाप्रमाणं दीर्घ असतात. योगशास्त्राच्या नियमानुसार दीर्घ जीवन प्राप्त होण्यासाठी प्राणायाम हे एक साधन आहे.

उत्तर ध्रुवावरील पांढरी अस्वलं वर्षातून आठ महिने महानिद्रावस्थेत स्वस्थ पडून राहतात. या काळात त्यांचा श्वास आणि निःश्वास यांतील वेळेचा अवधी फार दीर्घ असतो. नदीकाठावरील वाळूत हालचाल न करता स्वस्थपणं पडून राहिलेल्या सुसरी आणि कासवं आपल्याला नेहमी दिसतात. या तिन्ही प्राण्यांच्या बाबतीत न कळत, प्राणायामाची क्रिया घडत असते. कासवाचं आयुर्मान दोनशे ते अडीचशे वर्षांचं आहे.

कविकुलगुरू कालिदास यांनी 'कुमारसंभव' या महाकाव्यात वृक्षाविषयी उपमेच्या रूपानं एक सुंदर विचार मांडला अ३हे. शंकरानं अपमान केल्यावर पार्वती रागावून हिमालयात तपश्चर्येसाठी गेली. तपोवनातील तपस्विनी पार्वतीचं वर्णन तर अलौकिक आहे. तपश्चर्या करीत असलेली पार्वती कंदमुळं आणि फळं यांवर उपजीविका करी. पुढं तिनं त्यांचही त्याग केला. झाडाच्या खाली पडलेल्या पानांवर उदरनिर्वाह करणाऱ्या पार्वतीनं तेही सोडून दिलं. म्हणून तिचं नाव 'अपर्णा' पडलं. पावसाचं अनायासे मिळणारं पाणी आणि चंद्रकिरण यांवर ती जगू लागली. उत्तरोत्तर तिची साधना घोर होत गेली. शेवटच्या कालखंडात ती वृक्षवृत्तीनं जगत असल्याचा उल्लेख पाचव्या सर्गात केला आहे :

अयाचितोपस्थितमम्बु केवलं रसात्मकस्योडुपतेश्च रश्मयः ।

बभूव तस्याः किल पारणाविधिर्न वृक्षवृत्तिव्यतिरिक्तसाधनः ॥२२ ॥

महाभारतात विदुराच्या तपश्चर्येचं वर्णन आलं आहे. वनात भेटोला आलेल्या युधिष्ठिरानं विदुराविषयी विचारताच धृतराष्ट्र म्हणाला,

'विदुर घोर तपश्चर्या करीत आहे. वायुभक्षण करून तो निराहार राहतो.'

वायुभक्षो निराहार : कृशो धर्मानिसन्ततः ।

(-महाभारत, आश्रमवासिक पर्व अ. २६)

संमोहन विद्या माणसाला योगसाधनेनं साध्य करून घ्यावी लागते. परंतु बऱ्य प्राण्यांच्या बाबतीत ती स्वाभाविक क्रिया आहे. आदिवासी मोराला जंगलातील 'जागल्या' म्हणतात. बिबट्या वाघापासून रात्री संरक्षण मिळावं, म्हणून मोरकुळ वनातील एखाद्या ठिसूळ फांद्या असलेल्या पर्णहीन झाडावर बसतं. तिथं बिबट्याला पोचणं शक्य नसतं. मोराला जंगलातील प्रत्येक हालचालीची घाहूल लागते. मानेवरील पिसं फुलवून तो आजुबाजूच्या धोक्याची सूचना देतो. वाघ आणि

बिबट्या यांच्या अस्तित्वाची माहिती भयसूचक आवाज काढून जंगलातील साऱ्या प्राणिजगताला देतो.

जमिनीवर आहारविहार करणारा मोर धोक्याची सूचना मिळताच वेगानं जातो. एखाद्या झाडाचा आश्रय घेतो, परंतु जमिनीवर बिबट्या आणि मोर यांची दृष्टादृष्ट झाली, की मोर एखाद्या कठपुतळीप्रमाणे जागच्या जागी उभा राहतो. त्याचं सारं लक्ष बिबट्याकडं असतं. परंतु या शत्रूपासून सुटून जावं, याचं भान त्याला राहत नाही. बिबटा त्याच्यावर जणू संमोहनाचं अस्त्र चालवितो. चपळ मोर त्याला बळी पडतो.

असा संमोहनाचा प्रकार बिबटा आणि मोर यांच्याच बाबतीत घडतो, असं नव्हे. जंगलात मुंगूस आणि ससा यांची दृष्टादृष्ट झाली, की ससा हताशपणे भयानं किंचाळत अडखळत चालत असतो. मुंगूस त्याचा पाठलाग करतं. जणू मृत्यूच आपला पाठलाग करतोय, असं समजून तो विवशतेनं त्याच्या तावडीत सापडतो. प्रतिकार करीत नाही किंवा धूमही ठोकीत नाही. मुंगूस आणि उंदीर समोरासमोर आले, तर हीच क्रिया दिसून येते.

एकदा मी रात्रीच्या वेळी हुमा घुबड पकडून त्याला मोठ्या पिंजऱ्यात ठेवलं. पिंजऱ्याला लोखंडाच्या सलाखी होत्या. दोन सलाखींच्या फटीतून घुबडाला बाहेर जाता येत नसे. मात्र लहान पक्ष्यांना त्यात प्रवेश करता येत असे. वाटल्यास पुन्हा उडून बाहेर जाता येई.

भर दुपारच्या वेळी सातबहिणींचा एखादा थवा या पिंजऱ्यात प्रवेश करी. साऱ्या जणी घुबडासमोर बसून त्याला एकटक पाहत. एरवी घुबडाला पाहताच त्या जंगलात केवढा मोठा कोलाहल माजवितात! सातबहिणींच्या या आचरणाचं मला मोठं आश्चर्य वाटे. एरवी या लहान पक्ष्याचा ग्रास घेण्यास घुबड कमी करणार नाही. या पक्ष्यांना संमोहित करून दृष्टादृष्टीनं विजय मिळविण्याच्या कामी स्नेहाचं वातावरण निर्माण करण्यात घुबडाला यश येत असावं काय?

संमोहनाची विद्या माणसानं पहिल्यांदा या वन्य प्राण्यांपासून शिकून घेतली असणार!

कोकटू वनविश्रामगृह हे मेळघाट व्याघ्र प्रकल्पाच्या अतिसंरक्षित भागात आहे. आजूबाजूला घनदाट कुंवार जंगल आहे. अस्पर्शित दुर्गम खोरी आहेत. अनेक वेळ ब्राह्म मुहूर्तावर डेडा खोऱ्यातून चराचर सृष्टीवर विलक्षण प्रभाव

टाकणारा वाघाचा आवाज संथ वाऱ्याबरोबर ऐकू येई. एरवी येणाऱ्या त्याच्या इतर आवाजांपेक्षा हा ध्वनी आगळावेगळा वाटे. योगसाधनेबरोबर स्वरसाधना करूनही सिद्धी प्राप्त करणं शक्य आहे. असा आवाज काढताना वाघ खाली मान घालून दीर्घ श्वास घेतो. नंतर त्याचा निःश्वास जबड्यातील टाळवून परावर्तित होतो. त्याच वेळी खालचा जबडा हळूच मिटू लागतो. तेव्हा औऊऽ औऊऽऽ औऊऽऽऽ असा चैतन्ययुक्त स्वर निघतो. या स्वराची प्राणिमात्राला भीती वाटत नाही.

संगीतातील सात सूर पशुपक्ष्यांच्या कंठातून निर्माण झाले आहेत.

षड्जं वदेन्मयूरो हि ऋषभं चातको वदेत् ।

अजा वदति गांधारं क्रौंचो वदति मध्यमम् ॥१॥

पुष्यसाधारण काले कोकिलः पंचमं वदेत् ॥

दुर्दुरा धैवतं चैव निषादं च वदेत् गजः ॥२॥

मोरापासून षड्ज, चातकापासून ऋषभ, बकऱ्यापासून गांधार, क्रौंचापासून मध्यम, कोकिलापासून पंचम, बेडकापासून धैवत आणि हत्तीपासून निषाद स्वरांचा उगम झाला आहे.

मला वाटतं, ॐ या स्वराचा उगम वाघाच्या वरील स्वरापासून झाला असावा. तो स्वर वाघाच्या नाभीतून कंठात येतो अन् कंठातून अंतरिक्षात विलीन होतो.

वेद ॐकारातून जन्माला आले. वेदांची रचना करणारे हे कवित्व लाभलेले प्रतिभासंपन्न ऋषिमुनी होते. या निर्मितीला चैतन्याचा दैवी स्पर्श झाला आहे. ॐकार हे सर्व ज्ञानाचं, सर्व काव्याचं, सर्व कलांचं मूलतत्त्व आहे. या ध्वनिलहरीमुळं मानवातील सारा तणाव नाहीसा होताना शरीरात अनुकूल रासायनिक क्रिया घडून नको असलेले द्रव बाहेर फेकले जातात. ओंकारात प्रचंड ऊर्जाशक्ती आहे. ॐ म्हणजे स्वतःशीच केलेलं हितगुज आहे. त्यामुळं चित्तात सुप्त असलेली निर्मितिक्षम शक्ती जागृत होते.

जपानमधील एका विद्यापीठात ॐकाराविषयी एक उद्बोधक प्रयोग करण्यात आला. समस्यांच्या उत्तरांचा शोध घेण्याकरिता दोनशे विद्यार्थ्यांना ॐकाराचा सतत घोष करण्यास सांगण्यात आलं. विद्यार्थ्यांपैकी कोणालाही त्यांची उत्तरं माहीत नव्हती. सुमारे तासभर ॐकाराचा घोष केल्यावर दहापैकी एकाला एका समस्येचं उत्तर सुचलं. ॐकारामुळं विश्वाच्या ज्ञात गाभ्यातून त्याला उत्तर प्राप्त

ज्ञालं होतं.

योग आणि स्वरसिद्धी यांच्याशी निसर्गाचा कसा अन्योन्य संबंध आहे, हे वरील विवेचनावरून ध्यानात येईल. आपल्या पूर्वजांनी त्या विद्या आजपर्यंत जतन करून ठेवल्या आहेत. मध्यंतरीच्या काळात त्या विद्यांकडं आपलं दुर्लक्ष झालं असलं, तरी आता पुन्हा भारतीय, तसेच, परदेशी संशोधकांचं लक्ष या विषयाकडं वेधलं आहे. प्रयोग करून शास्त्रीय दृष्टीनं त्यांची उपयुक्तता अभ्यासण्यात येते आहे. एका दृष्टीनं या विद्यांचं पुनरुज्जीवन होत आहे, हे लक्षणीय आहे.

□□□